

O'ZBEKISTONDAGI EKOLOGIK VAZIYATLAR VA EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti

Biologiya ta'lim yo'nalishi 3-kurs

talabasi Rajabboyeva Shahlo

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ekologik ahvol umumiy tushuncha va hudud uchun nisbatan barqaror xususiyatlarga ega ekanligi, shuning uchun ham uzoq muddat davomida deyarli o'zgarmasligi, ya'ni birdek davom etishi

Mumkin bo'lgan holatlar lekin ekologik ahvol ba'zan ogirlashuvi, ba'zan yengillashuvi ham mumkin bo'lishi, bu hol ishlab chiqarishning maromiga

bog'liq, uning atrof-muhitga ta'siri tezlashsa ahvol ogirlashadi va aksincha. Ekologik ahvolni turli darajada sodir bo'lishi hududda har xil vaziyatlarni shakllantirishi kabi holatlar ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari ushbu maqolada ekologik vaziyat ekologik ahvolni malum bir vaqt mobaynidagi holati, binobarin, u beqaror bo'lib makonda vaqt mobaynida bir vaziyatdan ikkinchi vaziyatga tez orada o'zgarishi mumkin bo'lishi demak, ekologik vaziyat makonda malum bir vaqt mobaynida sodir bo'lishi hamda ahvolni aniq va ravshan aks ettirishi kabi jarayonlar ko'rib chiqilib tahlil qilinadi

KALIT SO'Z: ekologik vaziyat, ekologik ahvol, ekologik vaziyatlarning geografiyasi, ekovaziyat, tuproq, atmosfera.

ECOLOGICAL SITUATION IN UZBEKISTAN

AND ENSURING ECOLOGICAL SAFETY

ANNOTATION: This article discusses the general concept of the ecological situation and the relatively stable characteristics of the region, and therefore it does not change much over a long period of time, that is, it can continue in the same way. However, the ecological situation can sometimes worsen and sometimes improve, depending on the pace of production, and if its impact on the environment accelerates, the situation worsens and vice versa. The occurrence of different levels of the ecological situation creates different situations in the region. In addition, this article considers and analyzes the processes of ecological situation, such as the state of the ecological situation over a certain period of time, and therefore, it is unstable and can quickly change from one situation to another in space over time, and the ecological situation occurs over a certain period of time in space and clearly reflects the situation.

KEYWORDS: ecological situation, ecological situation, geography of ecological situations, eco-situation, soil, atmosphere.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается общее понятие экологической ситуации и относительно стабильные характеристики региона, поэтому она не сильно меняется в течение длительного периода времени, то есть может оставаться неизменной. Однако экологическая ситуация может иногда ухудшаться, а иногда улучшаться в зависимости

от темпов производства, и если его воздействие на окружающую среду ускоряется, ситуация ухудшается, и наоборот. Возникновение различных уровней экологической ситуации создает различные ситуации в регионе. Кроме того, в данной статье рассматриваются и анализируются процессы экологической ситуации, такие как состояние экологической ситуации за определенный период времени, и, следовательно, она нестабильна и может быстро меняться от одной ситуации к другой в пространстве с течением времени, а экологическая ситуация, возникающая за определенный период времени в пространстве, четко отражает ситуацию.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экологическая ситуация, география экологических ситуаций, экологическая ситуация, почва, атмосфера.

Respublika hududida ishlab chiqarishning keng miqyosda taraqqiy etishi tabiat bilan inson o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirmoqda. Bu keskinlashuv odatda atrof-muhitning ifloslanishi, tuproq va o'simlik qoplamlarining buzilishi, kambag'allashuvi va boshqa ko'rinishlarda ifodalanadi. Har bir tabiiy majmua bu jihatdan ma'lum ekologik ahvolga ega bo'lib, ular bir-birlaridan ushbu ahvolning ogir-yengilligi, murakkabligi, majmualiligi bilan farq qiladi. Ekologik ahvol umumiy tushuncha va hudud uchun nisbatan barqaror xususiyatlarga ega. Shuning uchun ham uzoq muddat davomida deyarli o'zgarmasligi, ya'ni birdek davom etishi mumkin. Lekin ekologik ahvol ba'zan ogirlashuvi, ba'zan

yengillashuvi ham mumkin, bu hol ishlab chiqarishning maromiga Bog'liq, uning atrof-muhitga ta'siri tezlashsa ahvol og'irlashadi va aksmcha. Ekologik ahvolni turli darajada sodir bo'lishi hududda har xil vaziyatlarni shakllantiradi. Ekologik vaziyat ekologik ahvolni Malum bir vaqt mobaynidagi holati, binobarin, u beqaror bo'lib makonda vaqt mobaynida bir vaziyatdan ikkinchi vaziyatga tez orada o'zgarishi mumkin. Demak, ekologik vaziyat makonda ma'lum bir vaqt mobaynida sodir bo'ladi hamda ahvolni aniq va ravshan aks ettiradi.

O'zbekistonda ekologik vaziyatlar joylarda tabiiy resurslardan foydalanishning darajasi, ishlab chiqarishni rivojlantirish, atrof-muhit ifloslanishining oldini olish tadbirlari qo'llanilishi ko'lamiga qarab turli miqyoslarda shakllanmoqda. Tadqiqotlar natijasiga ko'ra ekovaziyat majmualari, ayrim guruhli va ma'lum bir omil (yoki tabiiy komponent) bilan bog'liq holda tarkib topishi mumkin ekan.

Majmualar ekovaziyat deyarli barcha tabiiy komponentlarining o'zgarishi oqibatida tarkib topadi. Masalan, Orolbo'yidagi vaziyatni haqiqatan ham majmualar deb hisoblash joiz, chunki u hududda barcha tabiiy komponentlar choilashish jarayonida tubdan o'zgarishga uchrab, avvalgi gidromorf vaziyat endilikda kseromorf,

gidrogeomorf va avtomorf vaziyat bilan butunlay almashmoqda Tabiiy komponentlarning ayrim guruhlar bilan bog'liq

bo'lgan ekovaziyat, ko'pincha tuproq, o'simlik yoki atmosfera havosi bilan suvning degradatsiyasi, yoxud ifloslanishi bilan bogliq bo'laadi. Masalan, Surxondaryo viloyatining Sariosiyo, Uzun, Denov tumanlaridagi ekovaziyat qo'shni Tojikiston Respublikasidagi Tur-sunzoda shahrida joylashgan aluminiy korxonasining chiqindilari evaziga paydo bo'lgan. Surxondaryoning bu tumanlarida ekovaziyat floridli vodorod gazi ta'sirida bo'lib, natijada aholi bosh og'rig'i va bo'g'in kasalliklaridan aziyat chekmoqda. Chorva mollarining tishlari to'kilib ketishi, o'limi sodir bo'lib, ekinzorlar quridi, tuproqda og'ir metallar va zaharli moddalar to'planishi qayd etilgan. Demak, ekovaziyat bir necha tabiiy omillarning zararlanishi, shuningdek, inson va chorva mollarining kasallanishi bilan bog'liq. Bunday ekovaziyatni guruhli vaziyat, deb qarash mumkin. Ekovaziyat ba'zan bir omil yoki komponent bilan bog'liq holda yuzaga keladi. O'zbekistonda aksariyat katta hududlarda ekovaziyat suv resurslarining ifloslanishi tufayli xatarlidir. Daryo suvlarining ichimlik suvi sifatida ishlatib bo'lmasligi, ulardan sug'orishda foydalanganda tuproqda qayta sho'rlanish hodisasining rivojlanishi, shuningdek, tuproqning turli chiqindilar bilan

ifloslanishi vaziyatni jiddiylashtirmoqda. Daryolarning sifatsiz suvlarini aholi tomonidan iste'mol qilinishi Quyi Amudaryo, Quyi Sirdaryo, Quyi Zarafshon, Quyi Qashqadaryo va boshqa hududlarda ular orasida turli kasalliklarning tarqalishiga ta'sir etmoqda.

Ayniqsa, 1 yoshgacha bo'lgan go'dak, yoshbolalar, ayollarda og'ir asorat qoldirmoqda, aholi orasida oiim ba'zi tuman va viloyatlarda nisbatan ko'p. Tadqiqot natijalariga ko'ra respublikada suv resurslari bilan bog'liq bo'lgan ekovaziyat ustuvor bo'lib, atmosfera havosining ifloslanishi va boshqa sabablar bilan bog'liq ekovaziyatlar keyingi o'rinlarni egallaydi.

Ekologik vaziyatlar va ularning geografiyasi

O'zbekistonda qanoatlanarli, o'rtacha, keskin, tang va falokatli ekologik vaziyatlar mavjud. Qanoatlanarli ekovaziyatlar tizma tog'larning suvayrigich, baland va o'rtacha balandlikdagi tog'larning yonbag'irlariga xos. Bu hududlarda tabiiy sharoit deyarli o'zgarmagan, faqat ayrim o'simlik va hayvonlarning miqdoriy kamayishi kuzatiladi.

o'rtacha ekovaziyat o'rtacha balandlikdagi va past tog'lar,

Qizilqum va Ustyurt platosining ayrim hududlariga xos bo'lib, ularda tuproq va o'simlik qoplamining buzilish belgilari kuzatiladi.

Keskin ekovaziyat adir, ba'zan past tog'larning yonbag'irlari,

prolyuvial shleyflar, Qarshi choii va Qizilqumning hozirda ma'danlar qazib olinayotgan hududlari, Buxoro, Qorako'l vohalarini egallaydi. Bu ekovaziyatda tabiatning ayrim komponentlarining buzilishi kuzatiladi.

Tang ekovaziyat Quyi Amudaryo, Xorazm viloyati va Qora-Qalpog'istonning katta qismini egallaydi. Bu vaziyatda buzilgan geotizimlar tiklanmaydigan xususiyatlarga ega bo'ladi.

Falokatli ekovaziyat Orolbo'yida Qoraqalpog'istonning Mo'y-noq tumani va butun Orol dengizi akvatoriyasiga mansub. Bunda geotizimlarning buzilishi va tiklanmaydigan tabiiy va ekologik jarayonlar kuchayganligini ko'rish mumkin.

Sanoat korxonalari tutunlari (majmualari) va ulardan chiqadigan tabiiy muhitga ta'sir etib turli darajadagi mahalliy ekovaziyatlarning tarkib topishi va shakllanishiga sharoit yaratadi.

Bunda sanoat korxonasi (majmui) atrofida halqasimon bir necha ekovaziyat mintaqalari tarkib topadi. Aniqlanishicha, rangli metallurgiya korxonalarining atrof-muhitga ta'sir radiusi ("shamal guli" bo'yicha) 60 km masofagacha sezilishi kuzatiladi. Demak, ular atrofida tang, keskin va o'rtacha ekovaziyat darajalariga ega bo'lgan mintaqalami ajratish mumkin. Bunday darajalarni Farg'ona,

Olmalik, Quvasoy, Navoiy, Chirchiq va boshqa shaharlardagi sanoat

korxonalari atrofida ajratish joiz. Lekin bu mikro mintaqalarni
mayda masshtab xaritalarda ajratish iloji bo'lmaganligini e'tiborga
olib, ushbu sanoat shaharlarni maxsus shartli belgilar asosida
tasvirlash maqsadga muvofiq O'zbekiston hududining talaygina qismida
asosan o'rtacha
ekovaziyat hukm suradi, faqat muayyan kichik areallarda ko'proq
keskin va tang, falokatli daraja esa xususan Orolbo'yi va dengizga
xos

**O'zbekistonda ekologik vaziyatlar darajasini anidlovchi
mezonlar (A.Rafiqov, 1999)**

10-jadval

Mezonlar	Geotizimlarning ekologik vaziyatlari				
	Falokatli	Tang	Keskin	O'rtacha	Qanoatlarnari
1. Geotizimlar holati	Geotizimlar buzilishi va tiklanmaydigan jarayonlarning kuchayishi	Buzilgan geotizimlar tiklanmaydigan xususiyatlarga ega bo'ladi	Tabiatning ayrim komponentlarining buzilishi kuzatiladi	Tuproq va o'simlikning buzilish belgilari kuzatiladi	Ayrim o'simlik va hayvonlari miqdoriy kamayishi kuzatiladi
2. Tabiat Komponentlarining holati	3,3 dan yuqori (API eng yuqori bo'lgan mintaq)	3,0-3,2 (API yuqori bo'lgan mintaq)	2,7-3,0 (API yuqoriroq bo'lgan mintaq)	2,4-2,6 (API o'rtacha bo'lgan mintaq)	2,4 gacha (API past bo'lgan mintaq)
2.1. Atmosferaning potensial ifloslanishi (API)					
2.2 Yer usti suvlarining sifati (suvlarning ifloslanish indeksi, SII)	6-10 va undan ko'p (juda iflos va haddan tashqari iflos)	4-5 (iflos)	2-3 (ifloslangan)	1-1,9 (o'rtacha ifloslangan)	0,9 gacha (toza)
2.3. Yer usti suvlarining minerallashuvi (har l. g)	Juda baland (3-5)	Baland (2-3)	O'rtacha (1-2)	Ruxsat etilgan (1 gacha)	Me'yorda (0,3-0,5)
2.4. Ichimlik suvining davlat andozasiga mos kelmasligi. %	75-90	50-74	35-40	20-34	10-19

2.5. Voha Tuproqlarining pestisidlar bilan ifloslanishi (har ga. kg)	10 dan ortiq	5-9	3-4	1,3-2,9	1,2 dan kam
2.6. Tuproq sho'rlanishi	Sho'rxok	Kuchli	O'rtacha	Kuchsiz	Sho'rlanmagan
2.7. Tuproqlarning eroziyaga berilganligi	Juda kuchli (jar eroziyasi)	Kuchli	O'rtacha	Kuchsiz	Eroziyaga berilmagan
2.8. Yerlarning deflatsiyaga berilganligi	Juda kuchli (barxanli relyef)	Kuchli (harakatdagi qumlar vujudga keladi)	O'rtacha (botiqlar 25-50 % maydonda tarkib topadi)	Kuchsiz (botiqlar 25 % gacha maydonda tarkib topadi)	Deflatsiya yuz bermaydi (botiqlar 10 % gacha maydonda tarkib topadi)
2.9. O'simlik qoplamining ahvoli (mahsuldorlik darajasi %)	14 dan kam	15-30	20-60	50-90	90 dan yuqori
2.10. Yaylovlar degradatsiyasi (buzilgan yaylovlar maydonini ko'payishi, %)	7,5 dan ko'p	5,0-7,5	2,5-5,0	1,5-2,5	1,5 gacha

2.11. Umurtqali hayvonlar faunasi-ning ahvoli	Qayta o'zgar-gan (sinantrop va keltiril-gan tur-lar 50 % dan ortiq)	Kuchli o'zga-ran (sinant-rop va keltiril-gan turlar 50 % gacha)	O'rtacha o'zgar-gan (sinan-trop va keltirl-gan turlar 10 % gacha)	Kuchsiz o'zgargan (sinantrop va keltirilgan turlar oz)	Tabiiy fauna (hayvon turlari) o'zgar-magan
3. Aholi sog'ligi holati	Barcha yosh-dagi va ijtimoiy guruh-dagi aholining ahvoli qo'rqin-chli holda	Barcha yosh-dagi aholi-ning sog'ligi hamma joyda yomon-lashadi	Aholining ayrim guruh-larining sog'ligi yomon-lashadi	Aholi sog'ligi yomonlashuv belgilari vujudga keladi	Me'yorda-gi holat
3.1. Umumiy o'lim	Juda ko'p (1,3)	Ko'p (1,2)	Ko'proq (1,1)	Respublika o'rtacha ko'r-satkichiga mos keladi (1,0)**	Respublika o'rtacha ko'r-satkichi-dan past (-1,2***)
3.2. Yosh bolalar o'limi	Juda ko'p (1,6)*	Ko'p (1,4)*	Ko'proq (1,2)*	Respublika o'rtacha ko'rsatkichiga mos keladi (1,0)	Respublika o'rtacha ko'r-satkichidan past (-1,4***)
3.3. Aholi-ning kasallanishi	Juda ko'p (1,3-1,4)*	Ko'p (1,2-1,3)*	Ko'proq (1,1-1,2)*	Respublika o'rtacha ko'rsatkichiga mos keladi (1,0)**	Respublika o'rtacha ko'r-satkichidan past (-1,3-2,0***)

*Respublika o'rtacha ko'rsatkichidan shuncha marta katta.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nishonboev K., Xamidov J.X., «Tibbiy biologiya va genetika». –
2. T.: «O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi», 2005y.
3. Olimxo'jaeva P.R., SHarafutdinxo'jaeva N.SH. biologiyadan qisqacha ruscha –o'zbekcha lug'at. – T.: “Ibn Sino” nashriyoti. 1990.
4. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi – T.: “O'qituvchi” 2004.
5. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari. – T.: “O'qituvchi” 2002.
6. Tolipova J.O. Biologiya fanini o'qitishda pedagogik va axborot texnologiyalar moduli bo'yicha metodik qo'llanma. – T. 2007y.